Anadolu ve Kıbrıs Ağızlarında Bir Dilde Tekinsiz (Tabu) Örneği: "Dulunmak"

Dr. Rıdvan ÖZTÜRK*

Özet: Dilde birçok anlam olayının ortaya çıkmasının temel sebeplerinden birini, "dilde tekinsiz (tabu)" anlayışı oluşturmaktadır. Bu anlayış bazı kelimelerin ölümüne yol açabildiği gibi bazı kelimelerin de kalıp ifadelerde uzun süreli yaşamasını temin etmiştir. *dulunmak* fiilinin edebî Türkçede kullanımını yitirmesine rağmen, birçok Anadolu ağzında olduğu gibi, Kıbrıs ağzında da arkaik kelimelerden birisi olarak varlığını hâlâ sürdürmesi bu tabu anlayışının bir yansımasıdır.
Bu fiil daha önceki dönemlerde Türkiye Türkçesinin yazılı metinlerinde kullanılmıştır. Özellikle on dört ile on altıncı yüzyıllar arasında "dulunmak" fiilinin kullanıldığı birçok örneğe rastlamaktayız. "Kaybolmak, görünmez hâle gelmek; batmak, gurup etmek" anlamlarında kullanılmış olan kelimenin benzer anlamlarda türevlerini de görmekteyiz.
Günümüzde bazı edebî metinlerde arkaik olarak geçen bu kelime algılanamadığı için ses çağrışımı yaptığı benzer kelimelere dönüştürülmüş, hatta bu hâlleri esas kabul edilip etimolojik olarak izah edilmeye çalışılmıştır. Bu yazıda dilde tekinsiz anlayışı belirtilerek, kelimenin doğru anlamlandırılmasına katkıda bulunulacak yol gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: tekinsiz, Anadolu ağızları, Kıbrıs ağzı, dulunmak fiili, kelime ölümü

Giriş

İfadenin hafifletilmesi, nezaket ve saygıdan başka sebeplerle de olabilir. İnsan "belâyı davet etmekten", yani nahoş ve tehlikeli şeyleri direkt olarak söylemekten çekinir. Öte yandan güzel şeyleri de, gizli güçlerin hasedini uyandırmamak (nazar değmesi) için, yüksek sesle vurgulayarak ifade etmekten kaçınır. Kötü güçlerin asla "uyandırılmaması, çağrılmaması" gerekir. Ölüm ve ölmek ile ilgili *Hinschied* (vefat, üful) *Heimgang* (rahmete, rahmana kavuşma; aslında "yuvaya dönmek"), *Ableben* (terki hayat etme) gibi birçok dolambaçlı ifade bu davranış biçimiyle açıklanabilir. İnsan *krank* (hasta) değildir, *unwohl* (rahatsız)dır ya da *leidend* (dertli) (Porzig 1986: 113).

Dilde birçok anlam olayının ortaya çıkmasının temel sebeplerinden birini, "dilde tekinsiz (tabu)" dediğimiz bu anlayış oluşturmaktadır. Bu anlayış bazı kelimelerin ölümüne yol açabildiği gibi bazı kelimelerin de kalıp ifadelerde

* Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili, Edebiyat Bölümü / KONYA
ozturk@selcuk.edu.tr

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

uzun süreli yaşamasını temin etmiştir. "dulunmak" fiilinin edebî Türkçede kullanımını yitirmesine rağmen, ağızlarda varlığını hâlâ sürdürmesi bu tabu anlayışının bir yansımasıyla doğrudan alâkalıdır.

Türkçede tekinsiz (tabu) kelime örnekleri

Türkçede "börü" kelimesi tekinsiz kabul edildiği için, bu adın yerine Anadolu'da korunma amaçlı "kurt" denilmiş, bu ad, sonraları söylene söylene yaratığın cinsine ad olmuştur. Tekinsiz kabullenmeden kaynaklanan bu durum, diğer Türk toplumlarında da görülmektedir. Tubalar (Soyot) "uzun kuyruklu" veya "gök gözlü", Yakutlar "kuturuktax" (kuyruklu), Başkurtlar "kuş-kurt", Kırgız-Kazaklar "kaskır" demişlerdir. Çuvaşlar "kaşkır" adını da börünün gerçek adı sayarak bunu da tabu yapmışlar ve "kaşkır"a "peygambar iti" demeye başlamışlardır. Çuvaşlar, "uzun kuyruk (vırın hüre) dahi derler. Yine "hayır" kelimesinin de "yok" yerine olumsuzluk ifade eder tarzda kullanılmasında da aynı anlayış etkili olmuştur. Olumsuzluk ifade eden kelimenin yerine daha olumlu veya tamamen olumlu anlamda bir kelimenin kullanılması da "korunma" amaçlı kabul edilmektedir (İnan 1987: 626).

Korunma anlayışının dışında, eski ekzogaminin ve pederşahî toplumsal yaşayışın izi olarak da yasaklanmış kelimeler olabilmektedir. Kadınların yasak olan kelimelerin arkaik karşılıklarını bulup kullanmaları dikkat çekicidir. Anadolu köylerinde süt, kaymak ve ayran gibi şeyleri ifade eden *ürün* kelimesinin yaşaması da kadın lûgatinin muhafazakârlığından dolayıdır (İnan 1987: 359–361).

Başka kelime ile ifade etmenin bir diğer sebebi ise, kötü güçlerin uyandırılmaması, çağrılmamasıdır. Bu anlayış gereği güzel ve olumlu şeyleri ifade ederken olumsuz anlamlı kelimeler seçilmektedir. Çocukların sevilirken "çirkin, yaramaz, pis vb." gibi hep olumsuz kelimelerin kullanılması, onları koruma amaçlı olarak şuur altına yer etmiş bir anlayışın yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Dulunmak" örneğinde tekinsizlik

dulunmak fiili bugün Türkiye Türkçesinin edebî dilinde bulunmamaktadır. Ancak bu fiil daha önceki dönemlerde Türkiye Türkçesinin yazılı metinlerinde kullanılmıştır. On üçüncü yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar dönemin kelime hazinesini yansıtan Tarama Sözlüğü'nde *dulunmak* fiilinin kullanıldığı birçok örneğe rastlamaktayız. Bu örnekler özellikle on dört ile on altıncı yüzyıllar arasında yoğunlaşmaktadır. "Kaybolmak, görünmez hâle gelmek; batmak, gurup etmek" anlamlarında kullanılmış olan kelimenin benzer anlamlarda türevleri de kullanılmıştır. *Dulunacak* "Mağrip", *dulundurmak* "gözden

kaybetmek", *dulunmalıca olmak* "batmak üzere bulunmak" (Tarama II: 1250–1253).

"Dulunmak" fiilinin arkaikleşme süreci

Eski Anadolu metinlerinde *dulunmak* fiiline rastlanmakla birlikte, dönemin sonlarında veya Osmanlı Türkçesinin başlangıç safhasında kelimenin kullanım alanından çekilmeye başladığına dair bazı belirtileri de tespit edebilmekteyiz. Bu konuda bize nüsha farklılıkları yol göstermektedir. Süheyl ü Nevbahar adlı eserin XIV. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı belirtilen Berlin nüshası ile XVI. yüzyılın başlarında yazıldığı belirtilen Dehri Dilçin nüshası (Dilçin: 3) arasında *tulunmak* fiilinin arkaikleşmesine dair bir geçiş örneği görülmektedir:

1455 *İşitdüm ögüdüŋi itdüm yavuz*

Gözümden ***tulındı*** *şunuŋ bigi yüz*

(Gözümden ***tulındı*** *şunuŋ bigi: Gözüme* ***yavundı*** *anuŋ gibi)* (Dilçin: 292)

beyitinin tenkitli metin kısmında *tulınmak* "kaybolmak, görünmez olmak", *tulunmak* "gurup etmek, batmak" (Dilçin, 641) fiili, *yavınmak* "gözden kaybolmak, görünmemek", *yavunmak* "kaybolmak, yitmek" (Dilçin, 649 ?) fiiline yerini bırakmıştır. Fiillerden anlaşılacağı üzere *tulınmak* fiili tıpkı *yavınmak* fiili gibi "kaybolmak, görünmez olmak, görünmemek" anlamlarında da kullanılmaktadır. Fiilin bu anlamı Dilçin nüshasında görüldüğü üzere yerini *yavınmak* fiiline bırakmış olmalı. *tulınmak* fiilinin "güneşin veya ayın gözden kaybolması, görünmez hâle gelmesi, gurup etme" anlamı güneş veya ayı ifade eden bir kelime ile kullanılmaya devam etmiştir.

Anadolu ağızlarında "dulunmak" fiili

Türkiye Türkçesinin tarihî dönemlerinde örneklerine rastladığımız bu fiil; bugün edebî dilin aksine, ağızlarda varlığını sürdürmektedir. Derleme Sözlüğü'nde kullanıldığı bölgelere göre bazı ses değişiklikleriyle "dolunmak, dulunmak, dunulmak, dundumak" şekillerinde tespit edilmiştir:

dolunmak (I) [dulunmak (1) –I] 2. Batmak (Sekiyaylası- Isp.) (DS. IV: 1548); *dulunmak (1) [dolunmak (1) –1, dundumak, dunulmak –1, 2] 1.*Ay ve güneş batmak. (Köke *Gelendost-Isp.; *Seferihisar_İz.; *Kandıra -Kc.; *Bartın, Balkur Devrek-Zn.; -Ks.; -Çr.;Merzifon-Ama.; *Niksar-To.; Karakuş-Ünye-Or.; -Tr. İlçe ve köyleri; Karayemiş-Rz.; *Koyulhisar,-Sv.; Yanpelit *Beypazarı-Ank.; -İç.; *Bodrum-Mğ.; Girne-Kıbrıs. (DS IV,1599);

Dundumak [dulunmak (1)-2] (DS. IV: 1603); *Dunulmak 1.[dulunmak (1)-1] 2. [dulunmak (1) -3*] (DS. IV:1604)

Türkiye Türkçesinin söz varlığını art zamanlı ve eş zamanlı bir bakış açısı ile ele alan Tietze'nin sözlüğünde de fiilin artık ağızlarda kullanıldığı belirtildikten sonra tarihî kullanımlarından örnekler verilmiştir:

"AD. *dolun-/dulun-* 'gözden kaybolmak; batmak (güneş, ay vs. hakkında)' DS 1548, 1599–1600, TS 1260–53, A. Topaloğlu 1978 II, 580 <Çağ. tulın- a.m. A.Pavet de Courteille 1972 s.245. Krş. Dulın- Reflexivum hâli yapan –(ı)n- için b. Acın- II. * *Kaddung hamide olduğı 'ömr ahırına dal / Zira ki tizrek dolanur dideden hilal* (Zati 1970 [16. yy.'ın ilk yarısı] II, 331. * *Dulundı güneşi, karardı güni,/ ne ğayret şahlıkda var, ne güni.* (Fahri, 1974 [1367] s. 374 no. 2416)" (Tietze 2002: 642)

Kıbrıs Ağzında "dulunmak" fiili

Derleme Sözlüğü'nde diğer ağız örneklerinin yanı sıra Kıbrıs'ın Girne bölgesinden yapılan bir derlemeye de yer verilmiştir. *dulunmak* fiili sadece Girne bölgesinde değil, Dipkarpaz, Lefkoşa, Gazimağusa gibi Kıbrıs'ın başka bölgelerinde de örneklerine rastlanan arkaik kelimelerden biridir. Gerek manilerde gerekse halk ağzındaki günlük kullanımda karşımıza çıkmaktadır. Kelimenin Kıbrıs ağzında kullanılışına ait bizim tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

*"Ay dovar **dulunmaz mı**?*
Banga yar bulunmaz mı?
Ben bu derdden ölürsam
Cenazem gılınmaz mı?" *(Gökçeoğlu 1998: 106)*

*"Ay doar **dolunmaz mı**?*
Bana yar bulunmaz mı?
Senin için a canım
Cenazem gılınmaz mı?" (Rauf Ali 1973: 43)

dolunmak (dulunmak): *Ay veya güneş gurup etmek (batmak)*

Ay doğar dolunmaz mı?
Bana yar bulunmaz mı?

O yar için ölürsem
Cenazem kılınmaz mı? (Hakeri 1992: 102)

Dulunmak (dolunmak): *Ay veya güneşin batması. Ör. Neyisa güneş dulunur, ne buba var ne muba. (Hakeri 1992: 104)*

"Ay dovar aya gider
*Gün **dulunmaya** gider" (Gökçeoğlu 1998: 106)*

***Dulunmak**(Ç): Güneş batmak.- Ben köye girerken güneş dulunuyordu. Güneş dulunmadan köye yetişmeliyim. (Gözaydın 2003: 143)*

Fiil, örneklerden anlaşılacağı üzere "gün", güneş" ve "ay" kelimeleri ile birlikte ve "batmak, gözden kaybolmak" anlamı ile kullanılmaktadır. Kelimenin ay ile kullanılışında tekinsiz anlayışının yavaş yavaş kaybolduğunu, ancak gün veya güneş kelimesi ile kullanılışında hâlâ devam ettiğini söyleyebiliriz. Dulunmak fiilinin yerini şu örnekte "batmak" fiilinin aldığı görülür:

Ay gidior badmaya

Selam söyle Hadmaya

Ongarsın gargolayı

Geliorum yadmaya (Rauf Ali 1973: 44)

Lefkoşa bölgesinden yapılan şu tespitte güneş kelimesi ile ilgili tekinsiz anlayışı açıkça ifade edilmektedir. "dulunmak" fiili söylendiği takdirde şahıslaştırılan güneşin de ona benzer şekilde cevap vereceği söylenilerek fiilin kullanılmaması istenilmektedir:

*"Güneş baddı" tabiri kullanılmamalıdır. Güneş de sana "Gözüng badsın" der. Onun için "Güneş **dulundu**" demek icap etmektedir." (Belevi 1974: 113)*

Sonuç

"Türk ve Rumlar bu kötü ruhlardan söz ederlerken onlardan "bin daneliler", "yanımızdan uzaklar" veya "yanımızdan ıraklar" diye söz ederlerdi. Bunun nedeni ise adları anılmasıyla bu kötü ruhların orada bulunacakları inancıydı" (Bağışkan 1997: 53). Bu inancın bir benzerini yukarıda Belevi'den aldığımız aktarmada da olduğu gibi "dulunmak" fiilinde görmekteyiz. Bu özellik, Kıbrıs ağzında "dulunmak" fiilinin arkaik de olsa varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Bazı Anadolu ağızlarında da görülen bu özellik Kıbrıs örneğinde olduğu gibi sebebi açıkça söylense de söylenmese de dilimizdeki bir tekinsiz örneğidir. Kıbrıs ağzında nasıl ay kelimesinde "batmak" fiilinin de kullanılabilmesi tekinsiz anlayışının silikleştiğini gösteriyorsa, Anadolu ağızlarında bu daha ileri bir seviyede karşımıza çıkmaktadır. "dulunmak" fiilinin unutulması, anlamının zihinlerde kalmaması, kelimenin en yakın ses çağrışımı yaptığı şekillerin onun yerine kullanılmasına sebep olmuştur.

"Ay dolunaydı, gün dolanaydı

Yârin ipek saçları bende olaydı"

sözleriyle söylenen halk türküsünün herhâlde orijinal şeklinde "dolanaydı" yerine "dolunaydı" şeklinin olması daha makul ve mantıklıdır.

Kelimede meydana gelen bu anlam olayı kavranamadığı zaman, etimolojik sözlük iddiasında olan bazı sözlüklerde *"Ay'ın yusyuvarlak duruma gelmesine de dulunmak denir (bk.dolunay).Ki gezdim yeri, göğü bulamadım / Ne var zerre isem dolunamadım -Yunus-dizelerinde dolunamadım sözcüğü ay gibi yusyuvarlak olamadım (ar. Bedir) demektir"* (Eyüpoğlu 1991: 198) gibi bilimsel ciddiyetten uzak uydurma halk etimolojileri karşımıza çıkar.

Kaynaklar

BAĞIŞKAN, Tuncer (1997), "Karşılaştırma Yöntemiyle Kıbrıslı Türk Ve Rumlarda Ortak İnanç ve Uygulamalar", *Halkbilimi Sempozyumları II*, Ankara, s.33–110.

BELEVİ, Hatice (1974?), *Lefkoşa Türk Folkloru*, Yayımlanmamış Lisans Tezi, TDK tez nu: 308.

DİLÇİN, Cem (1991), *Mes'ud bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahar*, İnceleme-Metin-Sözlük, Ankara.

DS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. 1–12, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/ 1–12, Ankara 1963–1982.

EYUBOĞLU, İsmet Zeki (1991), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2.bs. İstanbul.

GÖKÇEOĞLU, Mustafa (1988), *Tezler ve Sözler 1*, Lefkoşa.

GÖZAYDIN, Nevzat (2003) , "Kıbrıslı Türklerin Dili ve Gelenekleri Üzerine", *Türk Dili*, sa. 614. Ankara, s.138

İNAN, Abdülkadir (1987), *Makaleler ve İncelemeler*, 2.bs, Ankara.

Hakeri, Bener Hakkı (1992), *Kıbrıs Türk Ansiklopedisi*, c.I-II, Lefkoşa

PORZİG, Walter Porzig (1986), *Dil Denen Mucize*, C. II, (Çev. Vural ÜLKÜ), Ankara.

RAUF ALİ (1973), *Kıbrıs'ın Magusa İlçesi Karpaz Bölgesi Türk Folkloru*, Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Kürsüsü Bitirme Tezi, Ankara.

TARAMA II (1965), *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları: 212, Ankara

TİETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, C.I, İstanbul-Wien, s. 642

The Taboos in Language Example in The Anatolian and Cyprus Dialects: "Dulunmak"

Dr. Rıdvan ÖZTÜRK*

Abstract: One of the basic reasons of appeoring several meaning events in language constitutes understanding of "taboos in language". This understanding causes of dying some words, and provides some words living in patterns for a long time. Although "dulunmak" lost its literary usage in Turkish, as in many Anatolian dialects, these words living os an arhaic word. İn Cyprus dialect is a reflection of this understanding.

This verb has been used in written texts of Turkey Turkish former terms. We encounter lots of samples used "dulunmak" verb between 14 th and 16 th centuries. We also see the derivatives of this verb's similar meanings which is used as "Disappear, to become unseen, sunset, sundown".

As this word can not be understood as an arhaic word in some literaty texts today, it is converted similar words wich associates sounds, in addition, it is attempted to explain etymologicaly accepting these forms. İn this study, it is guided to help true understanding of this verb stating taboo form.

Key Words: Taboo, verbs "dulunmak", Anatolian dialects, Cyprus dialect, dying of word,

* Selçuk Üniversity, Faculty of Education / KONYA
ozturk@selcuk.edu.tr

bilig ✦ Spring / 2006 ✦ Number 37: 57-64
© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Один пример слова- табу в языке Анатолии и Кипра: "дулунмак"

Рыдван Озтюрк*

Резюме: Одной из главных причин появления в языке многозначности слов является понятие "табу в языке". Это понятие наряду с отмиранием некоторых слов в некоторых случаях приводит к сохранению значения. Несмотря на то, что глагол "дулунмак" потеряло свое значение в литературном турецком языке, во многих наречиях Анатолии и Кипра, продолжая существовать как одно из архаических слов, является отражением этого понятия табу.
Этот глагол использовался ранее в турецком языке в письменных текстах. В особенности между 14-16 ми веками встречаются случаи употребления глагола "дулунмак".
В словах использованных в значении "Исчезнуть, стать невидимым; закат" мы можем видеть производные в схожих по значению словах.
В наши дни встречающиеся в литературных текстах это слово, являющееся архаическим, вследствие того, что оно не воспринимается, было преобразовано в схожие по звучанию слова, в некоторых случаях даже были попытки доказательства этого путём этимологического анализа. В данной работе был показан путь к поиску правильного использования слова, подчеркивая значение табу в языке.

Ключевые слова: табу, Анатолийские наречия, Кипрские наречия, глагол "дулунмак", игра слов.

* Сельджукский Университет Образовательный Факультет Преподаватель Турецкого языка и Литературы / Кония
ozturk@selcuk.edu.tr

© Попечительский Совет Университета Ахмета Ясави